

9 788670 257481

Стојан
Новаковић
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломпар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврду да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савреме-

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

СТОЈАН НОВАКОВИЋ – ЗАМИСЛИ И ПОДУХВАТИ СИСТЕМАТСКОГ ИЗДАВАЊА СРЕДЊОВЕКОВНИХ СРПСКИХ ИЗВОРА

ЂОРЂЕ БУБАЛО*

А п с т р а к т. – На основу објављене и необјављене преписке Стојана Новаковића и његових уводних студија и коментара уз издања средњовековних извора приказује се и објашњава Новаковићев рад на прикупљању, вредновању и објављивању извора. Та страна Новаковићеве научне делатности посматра се кроз његове погледе на значај извора за изучавање српске историје, језика и књижевности, сарадњу с другим научницима на прикупљању извора, напоре да се што више извора учини доступним за научни рад. Темељно су обрађене његове замисли и подухвати систематског издавања средњовековних српских извора, с тежиштем на удео ЈАЗУ и њеног председника Фрања Рачког у настанку и концепцији издања корпуса споменика средњовековног српског права.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Фрања Рачки, Иларион Руварац, средњовековни извори, законски споменици

Новаковићев приступ проучавању и издавању извора и преданост томе послу почивали су на његовом схватању улоге историје и методологије њеног проучавања.¹ Тамо где се Руварац ситничаво препирао с изворима и својим савременицима, Новаковић је с висине, широким плаштом мудрости сенчио оно што је трајно, што обележава епохе. Новаковић у томе није био до краја Руварцу по укусу, а ни обрнуто, иако је, разумљиво, супериорнији методом поштовао свога, по годинама,

* Универзитет у Београду – Филозофски факултет; и-мејл: djbubalo@f.bg.ac.rs

¹ О Новаковићевом раду с изворима в. Н. Синдик, *Стојан Новаковић као археограф*, Стојан Новаковић : личност и дело, Београд: САНУ, 1995, стр. 307–316; Б. Марковић, *Стојан Новаковић и његов рад на Душановом законнику*, исто дело, стр. 317–323; И. Синдик, *Рад Стојана Новаковића на издавању извора за историју српског народа*, исто дело, стр. 325–330; Р. Михаљчић, *Законски споменици: Прилози Стојана Новаковића будућем „Српском дипломатичару“*, Стојану Новаковићу у спомен, Београд: СКЗ, 1996, стр. 131–145; исти, *Планско издавање извора*, [предговор:] Законски споменици српских држава средњег века, прикупио и уредио С. Новаковић, Београд: Лирика, 2005, стр. 5–12.

старијег колегу. На први поглед може се чинити да је Новаковић изворима приступао површно, да је бацао на папир своје прве утиске или замисли, али гледајући његове појединачне радове, веће тематске целине или читаву његову научну заоставштину, види се да је тај утисак погрешан, ако није злонамеран, јер је он слабо марио за то да се бави хронолошким појединостима, иако им је признавао важност, и није се упуштао у расправе чији је циљ био да се што прецизније одреди време историјских догађаја. Он се нерадо задржавао на кратким временским одсецима, границе епоха нису га ометале да прати појаве које су трајале, привидно нестајале и опет се јављале у новом руху с истом суштином. Његова маестрална вештина била је у томе да их препозна чак и када су њихови појавни облици указивали на нешто сасвим ново, дотад незабележено.

Новаковић је рано схватио да се прошлост може разумети само ако се кроз богатство и разноликост њених остатака посматра „народни живот у цјелокупном шаренилу свом“, „јер кад наука прогласи да је историји посао цио живот народни, онда је историка интересовало све у чему се тај живот народни јављао“.² Укључујући и традицију, чију је вредност за историчара опрезни учењак правилно оценио, у време када су је једни презирали, а други њоме нападали свој родољубиви занос.³ „Развијено схватање историје“, поучава Новаковић у своме првом издању Душанова законика 1870, „које се обратило да тражи живот народни, обзире се на све стране за грађом по којој би се, ма у магленим потезима могао пронаћи шарени живот народни старинске државе српске. Зато нас сад сваки споменик у онолико више интересује у колико више показује како се живјело у оно вријеме, како ли су се плели и сукобљавали одношаји ондашњег живота. С тога сад не рије по старим писмима само филолог, него исто толико историк, правник, економиста, истражилац црквених заплета, и сви стручници који се о једној или другој страни народнога живота баве“.⁴

Када 1867, као двадесетпетогодишњак, али већ члан Српског ученог друштва, објављује Службу и Житије св. Ђорђа Краповца, Новаковић већ назире ширину научних питања која се старој грађи могу поставити, примећује да службе свецима дају „освијетлити ондашње просвјетно стање, висину развитка и правац умне радње у старој српској држави“.⁵ Бранећи стару српску књижевност од савремених преко-

² С. Новаковић, *Италијански архиви и наша историја*, ГСУД, 1870, 28, стр. 429, 430.

³ С. Ђирковић, *Својан Новаковић у развоју српске кријичке историографије*, О историографији и методологији, Београд: Историјски институт, 2007, стр. 111–115; исти, *Традиције и историја традиција у делу Својана Новаковића*, исто дело, стр. 125–134.

⁴ *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, прир. С. Новаковић, Београд, 1870, X.

⁵ С. Новаковић, *Служба и животи светиога Ђурђа Краповца*, ГСУД, 1867, 21, стр. 97.

ра да је рађена по туђим узорима, без праве поезије и оригиналности, Новаковић се пита: „Може ли се ком времену узети право да буде изучено, ма како му рђав правац био, ма како малене резултате донијело“, а потом упозорава „да историја мјери свако вријеме његовим рођеним мјерилом“. Иако признаје да је српска средњовековна књижевност изникла из византијске, „не можемо ли се увијек надати нијансама наше народности, не можемо ли у животима наших светаца [...] тражити праву мјеру религиозне девоције у нашем народу; у ситним приповијеткама из побожног живота не можемо ли потражити стакла којим да провиримо и у социјални живот и свезе његове у оно вријеме“. У истом предговору најбоље је објашњење Новаковићевих побуда за стално обелодањивање грађе: „Наше овдашње библиотеке поред све своје сиротиње имају нешто блага које нити је описано ни на свијет изнесено, а и једном и другоме крајње је вријеме данас, кад народном животу постаје све већа потреба у истинитим и јасним бојама познавати своју прошлост баш за то, што му се будућност у снажном развоју бурним корацима примиче“.⁶

Не чуди због свега реченог да је Новаковић, већ од својих научних првенаца, био предан циљу да се што више грађе за нашу прошлост учини доступном истраживању. Било је то срећно и узбудљиво време научних пионира, када су нови споменици готово свакодневно израђали из таме заборавља, када је племенито надметање у првенству и заслугама открића остављало свакоме места за тренутак славе. Новаковићу се не би смело приписати стихијско издавање, без реда и система, да се побере што више признања, нити би се могло рећи да су свакоме таквом подухвату побуде биле филолошке природе. Он се, с друге стране, није превише ломио у покушајима да од сваког средњовековног текста покуша пронаћи или додати све преписе или редакције. Служио се, пре свега, оним што му је било надхват руке, највише рукописима који су били својина Народне библиотеке и Ученог друштва, доцније Академије.⁷ Рукописе (или само преписе

⁶ С. Новаковић, *Прилози к историји српске књижевности*, ГСУД, 1867, 22, стр. 234–235.

⁷ Новаковић је објавио појединачне текстове из рукописа Архива СУД, доцније СКА, Стара збирка, № 25, 32, 46, 61, 123, 147, 409/5: *Прилози к историји српске књижевности* III. *Један сѣтари свјетовни зборник ћириловски*, ГСУД, 1869, 25, стр. 19–63; *Хрисовуља Душанова од 20. септембра 1351 којом наређује да се дуј Дубровчанима исплаћују*, ГСУД, 1870, 27, стр. 285–286; *Прилози к историји српске књижевности* V. *Живот српског испосника Пејтра Коришког*, ГСУД, 1871, 29, стр. 308–346; *Српски поменици XV–XVIII века*, ГСУД, 1875, 42, стр. 1–152; *Апокрифске приче о Богородичиној смрти и још неке ситнице апокрифске о Богородици*, *Starine JAZU*, 1886, 18, стр. 201–202; *Die Oedipus-Sage in der südslavischen Volksdichtung*, *Archiv für slavische Philologie*, 1888, 11, pp. 321–326; *Примери књижевности и језика старог и српско-словенског*, Београд, 1877, 1889², 1904³; репринт трећег издања: Стојан Новаковић, *Изабрана дела*, књ. 14, прир. Т. Јовановић, Београд: Завод за уџбенике, 2000, 473–487, 489–494, 502–504, 526–528, 561–562, 597–598, 603, 605, 608. Уп. Љ. Стојановић, *Кашалот рукописи и старих штампаних књига* : *Збирка Српске краљевске академије*, Београд: СКА, 1901, № 30, 107, 109, 112, 138, 139.

или варијанте из њих) који су се чували ван Београда и Србије настојао је да прибави посредовањем својих пријатеља, али није био спреман на сваку жртву, пре свега временску, да би до њих дошао. Највише примерака успевао је да добије из Сремских Карловаца и фрушкогорских манастира, и то предусретљивим старањем архимандрита Илариона Руварца. Помагали су му, према својим могућностима, и Валтазар Богишић, Фрањо Рачки, Ватрослав Јагић, владика бококторски Герасим Петрановић и други.

Као добра илустрација реченом може послужити његов труд на прикупљању преписа Српске Александриде ради приређивања критичког издања тога текста.⁸ За основу издања искористио је рукопис НБ, № 117, за текстолошку анализу и варијанте и друге преписе Народне библиотеке и Српског ученог друштва, а за рукописе на страни молио је своје пријатеље „да бар све до чега се без великог труда може доћи, употребим“. Прво се јануара 1877. обратио Руварцу, који му је преко брата у Земуну послао карловачки препис (ПБ, № 137),⁹ Рачком је писао у марту за тзв. Михановићеву Александриду (Архив ХАЗУ, № III а 27 [Mihan. 31]) и успео је да је добије,¹⁰ а за преписе у руским библиотекама, до којих му је нарочито било стало, обратио се у априлу Богишићу, али без успеха.¹¹

Чак и у великом едиционом подухвату, какав је објављивање српског превода Синтагме Матије Властара, на којем је годинама радио и прикупљао грађу, он је непосредним увидом користио само оне преписе који су били у Карловцима и манастиру Крушедолу, док се од осталих задовољавао подацима из литературе. За приређивање текста искористио је Копорински препис (из Крушедола) и прегледао оне рукописе који су се чували у Патријаршијској библиотеци у Карловцима. Није ни покушао да добави преписе из осталих фрушкогорских манастира (у Бешенову и Беочину), о којима је још Шафарик у *Историји српске књижевности* дао податке, чак је и оне из београдске Народне библиотеке само поменуо (НБ, № 309, 310).¹² За

⁸ С. Новаковић, *Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности*, ГСУД, Друго одељење, књ. 9, Београд, 1878, стр. VI–XI, XXXIII–XL.

⁹ С. Новаковић – И. Руварцу, Београд, 30. јануар 1878, АСАНУ, ИЗ, № 5789; в. нап. 45. У писмима Новаковића, Руварца, Ковачевића, Стојановића, Флоринског датуми су по јулијанском календару, а у писмима Рачког, Јагића и Богишића по грегоријанском.

¹⁰ В. Новак, *Српски научници и књижевници у прейисци с Фрањом Рачким*, Београд: САНУ, 1964, 97–99, 103.

¹¹ Б. Недељковић, *Прейиска Сјојана Новаковића и Валтазара Богишића*, Београд: САНУ, 1968, № 81, 82.

¹² *Матије Властара Синтагма*, прир. С. Новаковић, Београд: СКА, 1907, XLI–LXIII. Тим пре, није требало очекивати да ће искористити рукописе из руских библиотека, иако је као посланик боравио у Петрограду 1900–1905.

издање Душановог законика уложио је много више труда да дође до већине преписа старије редакције, чак и оних млађе редакције, иако за њих није много марио, вероватно и зато што су се преписи и редакције Законика међу собом много више разликовали него преписи Синтагме Властареве. Погољна околност била је и у томе што је већина преписа старије редакције била издата. Од оних који нису, Студенички је имао у опису и препису митрополита Саве Косановића,¹³ а Бистрички у препису Тимофеја Флоринског.¹⁴ Хиландарски рукопис се тада био загубио, а Барањски још није био откривен. Из преписке с Јиречеком и описа рукописа пред издањем Законика, види се да је уложио доста труда да дође до преписа Законика из Шафарикове збирке у Прагу, иако су они већином били објављени.¹⁵

Управо захваљујући Новаковићевим издањима, сачуване су, у целини или варијантама, десетине текстова из рукописа Народне библиотеке у Београду, који су изгорели у немачком бомбардовању 6. априла 1941: Служба и Житије св. Ђорђа Краговца и Житије св. кнеза Лазара (НБ, № 23);¹⁶ Житија св. Јована Сарандапорског и св. Јована Рилског (НБ, № 21);¹⁷ Београдски препис Душановог законика (НБ, № 38);¹⁸ Прича о дванаест петака (НБ, № 200);¹⁹ фрагмент српског летописа (НБ,

¹³ Добио га је око 1872. Чува се у АС, СН, № 510. Ипак је покушавао преко Љ. Ковачевића да дозна шта је било у међувремену с оригиналом и његовим власником (С. Новаковић – Љ. Ковачевићу, Београд, 16. август 1897; АС, ЉК, № 705/120).

¹⁴ У писму писаном 5. новембра 1897. Флорински јавља Новаковићу да му је послао препис (АСАНУ, ИЗ, № 8735/1). Он се и преко Јагића распитивао за рукопис, али одговор није био охрабрујући: „Оног бистричког текста не мислим да је ко издао, те кад је то својина Емпифидора Барсова, тешко је доћи до њега, ван да се ко лично довуче до њега у Москву. Писаћу ипак Лаврову, не би ли се преко њега могло штогод добити.“ (В. Јагић – С. Новаковићу, Беч, 8. јун 1897, АСАНУ, ИЗ, № 8708/87).

¹⁵ *Законик Свѣфана Душана цара срѣскої 1349 и 1354*, прир. С. Новаковић, Београд, 1898, LXV–LXXXVII. У јуну 1886. Јиречек јавља Новаковићу да му не може послати рукописе на употребу, јер управа Прашког музеја то не допушта. Додуше, Новаковић се доцније могао послужити Јиречеким описима тих рукописа, што их овај у истом писму најављује (М. Новаковић, *Писма Конѣанѣина Јиречека Свѣјану Новаковићу*, ГНЧ, 1934, 43, стр. 277).

¹⁶ С. Новаковић, *Служба и живої свѣтоїа Ђурђа Країовца*, ГСУД, 1867, 21, стр. 97–156; *Нешѣо о кнезу Лазару*, на истом месту, стр. 157–164; Љ. Стојановић, *Каталої Народне библиоѣеке у Београду. IV Рукописи и сѣаре шѣамѣане књиѣе*, Београд, 1903, № 484.

¹⁷ С. Новаковић, *Прилози к истѣорији срѣске књижевносѣи*, ГСУД, 1867, 22, стр. 233–303; Љ. Стојановић, *Каталої*, № 378.

¹⁸ *Законик Свѣфана Душана цара срѣскої 1349 и 1354*, прир. С. Новаковић, Београд, 1870, XIII–XVI; Љ. Стојановић, *Каталої*, № 512.

¹⁹ S. Novaković, *Dvanaest petaka*, *Starine JAZU*, 1872, 4, str. 24–28; Љ. Стојановић, *Каталої*, № 481.

№ 184);²⁰ неколико апокрифа из бугарског зборника 18. века (НБ, № 106);²¹ поменници Призренски (НБ, № 227), Крушевски (НБ, № 226) и Лесновски (НБ, № 235);²² апокрифи из зборника 15. века (НБ, № 29);²³ српски летопис (НБ, № 273);²⁴ Српска Александрида (НБ, № 117 и варијанте из НБ, № 122, 149, 150);²⁵ апокриф о Јову (НБ, № 149);²⁶ апокриф о Еноху (НБ, № 151);²⁷ апокрифи о антихристу и о препирању Христа с ђаволом (НБ, № 273);²⁸ апокрифи о апостолу Томи и панагији и о знамењу Пресвете Богородице (НБ, № 184);²⁹ Пчињски поменик (НБ, № 348);³⁰ апокрифно Житије св. Петке (НБ, № 455);³¹ Живот св. Василија Новог (НБ, № 104, и варијанте из НБ, № 151, 264, 408).³²

²⁰ S. Novaković, *Odlomak srpskoga ljetopisa*, Starine JAZU, 1874, 6, str. 19–23; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 475; исти, *Сџари срџски родослови и лејџојиси*, Сремски Карловци, 1927, XLV (*Беојрадски џрви*).

²¹ S. Novaković, *Bugarski zbornik pisan prošloga vieka narodnim jezikom*, Starine JAZU, 1874, 6, str. 24–59; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 508.

²² С. Новаковић, *Срџски џоменици XV–XVIII века*, ГСУД, 1875, 42, стр. 1–152; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 529, 531, 533. Уп. Ђ. Сп. Радојичић, *О Поменику св. Бојородице Љевџике (рукојис № 227 Народне библиџеке у Беојраду)*, Старинар, III серија, 1940, 15, стр. 43–69; исти, *Исџиси из џоменика цркве Бојородице Љевџике у Призрену*, Гласник Етнографског института САНУ, 1960–1961, 9–10, стр. 31–36.

²³ S. Novaković, *Srpsko-slovenski zbornik iz vremena despota Stefana Lazarevića*, Starine JAZU, 1877, 9, str. 1–47; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 477.

²⁴ S. Novaković, *Gragja za srpskog ljetopisca*, Starine JAZU, 1877, 9, str. 62, 77–82; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 492; исти, *Сџари срџски родослови и лејџојиси*, Сремски Карловци, 1927, XLV (*Беојрадски друји*).

²⁵ В. нап. 8; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 487, 488, 521, 522; Р. Маринковић, *Срџска Александрида. Исџорија основној џексџа*, Београд: Филолошки факултет, 1969, 12–15, 116–164.

²⁶ S. Novaković, *Apokrifna priča o Jovu*, Starine JAZU, 1878, 10, str. 157–172; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 487.

²⁷ S. Novaković, *Apokrif o Enohu*, Starine, 1884, 16, str. 66–81; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 443.

²⁸ S. Novaković, *Priča o Antihristu*, Starine, 1884, 16, str. 81–85; *Apokrif o prepiranju Isusa Hrista sa đavolom*, ibidem, 86–89; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 492.

²⁹ S. Novaković, *Apokrifne priče o Bogorodičinoj smrti i još neke sitnice apokrifске o Bogorodici*, Starine JAZU, 1886, 18, str. 200–201; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 475.

³⁰ С. Новаковић, *Пшињски џоменик*, Споменик СКА, 1895, 29, стр. 1–20; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 530.

³¹ С. Новаковић, *Ајокрифско жиџије Свеџе Пеџке : џо једном бујарско-словенском и џо једном срџско-словенском рукојису*, Споменик СКА, 1895, 29, стр. 23–32; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 387.

³² С. Новаковић, *Живојџ Св. Василија Новој : ајокрифна лејенда о живојџу с оне сџране јроба*, Споменик СКА, 1895, 29, стр. 35–113; Љ. Стојановић, *Каџалої*, № 384, 443, 454, 468.

Читав низ текстова, према преписима у рукописима старе Народне библиотеке, објавио је (и тиме сачувао) и у хрестоматији *Примери књижевности и језика староја и српско-словенскоја*: О кротости и простоти и Поуке св. Илариона монаси-ма, из Лествице (НБ, № 34); Живот Алексија, човека Божјег (НБ, № 34, 104); Разговор тројице светаца (НБ, № 184); изреке и мудрости (НБ, № 184, 200); приповетка о три друга, из Варлаама и Јосафа (НБ, № 184); Песма смрти (НБ, № 173); извод из списка о лековитим намирницама и лекаруша (НБ, № 54); молитве, сановници, трепетници, коледници, громовници, луновници (НБ, № 54, 184, 273).³³ Преписе неколико апокрифа о св. Николи (НБ, № 264) није стигао да објави, али су се сачували у његовој заоставштини.³⁴ По његовим издањима данас познајемо и две средњовековне повеље из збирке старе Народне библиотеке: прву трескавачку хрисовуљу краља Душана, 1334–1336 (НБ, № 81)³⁵ и повељу цара Душана за манастир Бањску (НБ, № 452), коју је сам Новаковић поклатио Народној библиотеци 1891.³⁶ И неки састави из рукописа збирке манастира Шишатовца,³⁷ коју су уништиле хрватске усташе у Другом светском рату, познати су само по његовим издањима: приповетка о Варлааму и Јосафу, фрагментарно (Шишатовца, № 175), апокрифна повест о рођењу Богородице (Шишатовца, № 177) и апокриф о рођењу Христову (Шишатовца, № 190).³⁸

³³ *Примери књижевности и језика староја и српско-словенскоја*, прир. С. Новаковић, Стојан Новаковић, *Изабрана дела*, књ. 14, прир. Т. Јовановић, Београд 2000, 167–172, 464–472, 528–530, 531–539, 559–560, 579–583, 587–589, 592–596, 601–620, 702–704; Љ. Стојановић, *Кашалој*, № 10, 432, 468, 475, 481, 492, 510.

³⁴ АС, СН, № 754; Љ. Стојановић, *Кашалој*, № 384.

³⁵ С. Новаковић, *Два љрилоја к српским старинама*, ГСУД, 1875, 41, стр. 356–361. Нестала у Првом светском рату.

³⁶ С. Матић, *Ојис рукојиса Народне библиотеке*, Београд: САН, 1952, 220, № 547; Ђ. Бубало, *Неколико зајажанја о јовели краља Милујина за манастир Бањску*, Манастир Студеница – 700 година Краљеве цркве, Београд: САНУ, 2016, стр. 27–31.

³⁷ Манастир Шишатовца посетио је у јулу 1877. Тада је преписао два апокрифа, а рукопис Варлаама нотирао, те га је Руварац наредне године за њега узео (в. нап. 46 и 47). О путовању по Фрушкој гори и научним открићима јавио је писмом Јагићу, 24. јула 1877. Тада је из Патријаршијске библиотеке у Карловцима узео рукопис Зонаре (ПБ, № 47), најављујући „извештај о њему“ (В. Јагић, *Стојан Новаковић јо љрејисци са мном од љ. 1867 до 1891*, ГНЧ, 1923, 35, стр. 276).

³⁸ S. Novaković, *Apokrifno protojevangjelje Jakovljevo*, Starine JAZU, 1878, 10, str. 61–71; *Afroditiјana Persijanca priča o rođenu Hristovi*, *ibidem*, 72–80; *Варлаам и Јосааф : Прилој к јознавану јоредне лијерарне истјорије и хришћанске средњовековне белјрисјике у Срба, Бујара и Руса*, ГСУД, 1881, 50, стр. 1–121; С. Петковић, *Збирка рукојиса манастира Кувејдина, Дивше, Шишатовца и Грјетијеја*, Споменик САН, 1951, 101, стр. 52, 55–57; Д. Богдановић, *Инвенјар ћирилских рукојиса у Јујославији (XI–XVII века)*, Београд: САНУ, 1982, 194, № R 82; 209, № R 482, R 487.

И поред повремених научних неслагања и Руварчеве напрасите нарави, коју је Новаковић умео стрпљењем и благошћу да упитоми, њих двојица су деценијама били присни пријатељи и научни сарадници, што су редовно размењивали замисли, радове, грађу, литературу, али и критике, савете и похвале. Први траг Новаковићевих, сразмерно честих, молби Руварцу налази се у писму писаном августа 1868, поводом опште Душанове хрисовуље манастиру Хиландару (1347/48).³⁹ Од Руварца је добио крајем септембра 1870. Патријаршијски препис Душановог законика.⁴⁰ Новаковић је од раних седамдесетих година покушавао да и преко Руварца утажи своју радозналост за апокрифе. У новембру 1872. у два наврата се распитивао има ли таквих рукописа у Карловцима.⁴¹ У другом писму, писаном 18. новембра, Новаковић му скреће пажњу да увелико ради на припремању издања и речника имена из српских поменика и завршава писмо исказом чији је циљ био лако докучив Руварцу: „Јављам вам све то, да бисте ми напоменули ако штогод ја будем заборавио

³⁹ „Ваше љубазно писмо од 11 ов. м. приспело ми је у руке и метнуло ми црве под кожу због оне Душанове хрисовуље тако да мало што не огрезох у планове како бих вас тога ради накаст походио у Карловцима; али је то ствар потешка, те сам се лако зауставио. [...] Г. Р. Гавриловић изгледао је како приликује правом пријатељу старина à l'anglais кад је чуо да има Диплома, хрисовуља ли Душанова, три рифа дугачка, још не издана. Ја вас дакле услед тога свечано питам, не бисте ли ви походили нас с дипломом у цепу на наш (уч. друштва или намест. Гаврилов.) трошак, па ви да се шетате по Земуну и Београду, а ја да се с том тројерифкињом бочим како узмогу? Изволите ми категорички јавити шта може бити од тога посла.“ (С. Новаковић – И. Руварцу, Београд, 18. августа 1868; АСАНУ, ИЗ, № 5775). Није се сачувало ни поменуто Руварчево писмо од 11. августа ни његов одговор на ово Новаковићево, али се према дужини повеље од три рифа (преко 230 цм) и чињеници да се чувала у Карловцима може са доста сигурности претпоставити да је реч о познатој општој хиландарској хрисовуљи цара Душана из 1347/48, данас изложеној у сталној поставци Музеја СПЦ у Београду. До тог времена сасвим кратке изводе објавили су Шафарик и Востоков, одакле их преузима Миклошић, а први пут повељу је у целости објавио Јосиф Јиречек 1873. у другом издању Шафарикових *Památky*, из чега се види да до Новаковићевих руку није дошла.

⁴⁰ Ђ. Бубало, *Историја и историографија рукописа*, Законик цара Стефана Душана, књ. 4, том 1–2, Патријаршијски, Борђошких, Попиначки, Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карловачки, Вршачки, Грбаљски, Богишићев и Јагићев рукопис, Београд: САНУ, 2015, стр. 1.

⁴¹ С. Новаковић – И. Руварцу, Београд, 2. новембар 1872; АСАНУ, ИЗ, № 5779. Руварчев одговор није сачуван, али Новаковићева молба, како се види из писма од 18. новембра, није остала без одјека: „За мој посао о апокрифима како видим по вашем цитату требаће и ваш Амартолон сотириа, бар да видим, а уздам се да ћу тамо некад што наћи. С тога вас молим, да ми и то пошљете. Ако је вама лако такве ствари пошиљати до нашег брата у Земун, он нек мени само јави, па ћу ја послати сигурна човека да их пренесе. А ако је тако zgodно и враћати Вам, ви ми, молим вас, јавите.“ (АСАНУ, ИЗ, № 5780). *Амартолон сотириа*, дело Агапија Крићанина, светогорског монаха 17. века, Новаковић је одиста и добио и из њега у својим *Примерима* објавио четири приповетке (С. Новаковић, *Примери*, 562–568).

и превидео (ако хоћете)⁴². Пошто га је Руварац у своме одговору охрабрио, Новаковић се 8. децембра осмелио да од свога добротворца затражи рукописе: „Би ли се то [sc. рукописи поменика] смело заискати од вас? Можемо ли с књижевничким безобразлуком довле терати? Добро би било ако се може упоређивати бар Беочински, који је више пута цитиран по Вуку и Шафарику. Или ако не то, би ли се могло тамо исписати све што мени треба, ако има какав ђак који би то под вашим надзором урадио (ако би се опет ви хтели тиме теретити). Ако не имена лична би ли могла барем географска [...] Најбоље би било, ако ми можете послати, ако ли бисте могли удесити, да се тамо ради, добро би било да ми јавите, и шта би коштало. Ако бисте ми овамо послали ја бих вас молио, да онда задржите Амартолон сотерију, док вам то не бих вратио“⁴³. Руварац му је заиста послао два поменика – Врднички (ПБ, № 256) и Крушедолски (Музеј СПЦ, № 240), али тек почетком марта 1873.⁴⁴

Руварац је и наредних година, и поред повремених гунђања, излазио у сусрет жељама свога пријатеља. Поред већ помињаног преписа Александриде,⁴⁵ обезбедио му је рукопис Варлаама и Јоасафа. По њега је морао ићи у Шишатовац,⁴⁶ а Новаковић га је преузео кад је с породицом у августу 1878. посетио Руварца у манастиру

⁴² АСАНУ, ИЗ, № 5780.

⁴³ АСАНУ, ИЗ, № 5781.

⁴⁴ С. Новаковић, *Српски поменици XV–XVIII века*, ГСУД, 1875, 42, стр. 20. Новаковић се, због вишемесечног ћутања Руварца почео прибојавати да је претерао са захтевима, па кад су му рукописи уз Руварчево писмо најзад стигли, с олакшањем се исповедио своме добротвору: „Обрадовао сам се вашем последњем писму, јер сам збиља помислио, да сам претерао меру с мојим апелацијама на вашу услужност и пријатељство, ишћући од вас толике рукописе на посуду. Држао сам, да вам оно није могуће учинити, па да вас мрзи и да ми одговарате. Овако је дивити се женерозности вашој! И од срца вам хвала.“ С оснаженим полетом обавестио га је и да му је Јагић „из Одесе обећао нешто послати, а још се уздам један поменик из нечастивих руку ишчупати, о коме с тога за сад ништа више не знам.“ (С. Новаковић – И. Руварцу, Београд, 5. март 1873; АСАНУ, ИЗ, № 5782). Мисли на Јагићево писмо од 27. фебруара: „Још Вам могу, ако желите, послужити пријеписом сопоћанског поменика: Гилфердинг исписа само *nomina propria virorum*, а *locorum* изостави. Обазирете ли се Ви и на мјеста?“ (АСАНУ, ИЗ, № 8708/16).

⁴⁵ В. нап. 9. Руварац се вајкао да рукопис Александриде не може слати поштанском пошиљком: „...за Александриду чиним се невешт. И морам се невешт чинити, јер немам куражи да то пошљем по пошти. – Књиге штампане, ако се и изгубе на путу, може се накнадити а рукопис да се изгуби ко ће да одговара. Ја ћу дакле послати овдашњу Александровку до мог брата па он нека гледа како да вам преда (И. Руварац – С. Новаковићу, С. Карловци, 3. фебруар 1878; АСАНУ, ИЗ, № 8708/9).

⁴⁶ Ево како описује своју жртву за Новаковића: „Ја сиром а јурим у Шишатовац и морам тамо да проведем два дана да се само дочепам житија Варлаамовог и Јоасафовог; морам да лажем око игумана, да ми даде у наруч рукопис; морам да се после вечере тамо лишавам каве црне, на коју сам се овде научио; морам да трпим укор од стране старешине мога што сам се тако дуго бавио у Монастиру...“ (И. Руварац – С. Новаковићу, С. Карловци, 28. мај 1878; АСАНУ, ИЗ, № 8708/19).

Гргетег.⁴⁷ Руварац је и сам обавештавао Новаковића о текстовима који би га могли занимати. Када је добио девету књигу *Сџарина ЈАЗУ*, у којима је Новаковић објавио неколико летописа и родослова, јавио му је, крајем 1877, да има један лист српског родослова, који му је доцније и послао.⁴⁸ Тај текст Новаковић је објавио већ у наредној свесци *Сџарина*.⁴⁹ Током боравка у Карловцима и Крушедолу 1885. године Новаковић је добио Копорински рукопис пуне редакције Властареве Синтагме и један рукопис скраћене верзије. Издање Синтагме Матије Властара приредио је управо према Копоринском препису, а пошто га је именовање на место српског посланика у Цариграду, у јесен 1886, затекло усред преписивања текста, он је оба рукописа понео са собом. Послао их је назад у Крушедол и Карловце лађом преко Трста крајем 1887, а тек у априлу наредне године добио потврду да су срећно стигли на одредиште.⁵⁰

Валтазар Богишић позајмљивао је Новаковићу рукописе из сопствене збирке. Средином новембра 1874. Богишић је послао Новаковићу четири рукописа,⁵¹ према обећању датом му приликом боравка у Београду, септембра и октобра исте године, али је овај одлучио да их врати јер је у међувремену постао министар.⁵² Те рукопи-

⁴⁷ АСАНУ, ИЗ, № 5790, 5798, 5801, 5804, 5808; 8708/10, 8708/20. В. нап. 37. Том приликом је био и у Карловцима и начинио препис Теодосијеве Похвале св. Симеону и св. Сави из рукописа Тимотија Јовановића, хиландарског игумана 18. века (S. Novaković, *Teodosija mniha Hilandarca pohvala svetome Simeunu i Savi*, *Starine JAZU*, 1879, 11, str. 153–180).

⁴⁸ И. Руварац – С. Новаковићу, С. Карловци, 29. децембар 1877 (АСАНУ, ИЗ, № 8708/8).

⁴⁹ S. Novaković, *Ka gragji za srpskog ljetopisca*, *Starine JAZU*, 1878, 10, 173–175. Лист је вратио Руварцу крајем 1878. год. (АСАНУ, ИЗ, № 5815).

⁵⁰ АСАНУ, ИЗ, № 5877, 5878, 5880, 5881, 8708/88, 8708/89.

⁵¹ То су: Зборник мешовитог садржаја (Архив Збирке Валтазара Богишића у Цавтату, № 52), Псалтир (Исто, № 111 [79b]), „Ирмологија“, заправо Службе и житија (Исто, № 116) и „уломак требника“, заправо Молитвеник (Исто, № 65). V. Mošin, *Izveštaj o radu na uređenju Bogišićeva arhiva u Cavtatu*, *Ljetopis JAZU*, 1951–1952, 59, № 52, 65, 111, 116. За рукопис Богишићеве збирке бр. 116 јавио је Љубомир Ковачевић Новаковићу, писмом од 1. октобра 1875, у којем је извештај с његовог научног путовања по Црној Гори, да га је Божо Новаковић, професор с Цетиња поклатио Богишићу и да „се вајкао што их није послао вама нарочито и због тога што г. Богишић граби а не скупља где који нађе споменик“ (АС, СН, № 1626). Одговор Новаковићев, писан 7. октобра 1875, сажима његов став о прикупљању и чувању старина: „На оно што Вам се Б. Новаковић вајкао за рукописе дате г. Богишићу, могло би се као стална аксиома за такве прилике одговорити ово: Старине никад не треба уступати никојему појединцу, но их скупљати на једно јавно место, где ће бити приступне свакоме, па и науци. Тога нек се држи од сад г. Новаковић, па ће врло добро учинити.“ (АС, ЛК, № 705/4).

⁵² Б. Недељковић, *Прејиска Сџојана Новаковића и Валтазара Богишића*, Београд: САНУ, 1968, № 64, 66.

се добио је ипак у децембру 1877,⁵³ а до Богишића је стигла потврда о томе тек на пролеће наредне године.⁵⁴ Из њих је Новаковић објавио: одељке о Србима из Тројадика,⁵⁵ чланке о средњовековној космографији⁵⁶ (№ 52) и Службу и почетак Житија св. Петра Коришког⁵⁷ (№ 116). Од Рачког је, заједно с поменутом Михановићевом Александридом,⁵⁸ добио и рукопис из Кукуљевићеве збирке (Архив ХАЗУ, № III а 20 [Kukuljević 501]), који му је овај сам понудио.⁵⁹ То је зборник мешовитог садржаја, из којег је Новаковић објавио три текста: српски родослов⁶⁰, физиолог⁶¹ и апокриф „Откровење Варухово“.⁶²

Новаковић се старао да учини доступном публиковањем не само грађу из архива и библиотека, већ и ону чија су издања била тешко приступачна или рђава, објављене факсимиле је рашчитавао, снимке и примерке из приватних руку без оклевања је пуштао у свет, чак је и под туђим именом публиковао своја читања извора, само да би било науци на корист. Један од његових научних првенаца био је мотивисан жељом да тзв. маински препис повеље краља Милутина Ратачкој опатији код Бара, од којег је Константин Петкович објавио само факсимил у часопису *Зайиски императорској академији наук*, том 3, за 1863. год., рашчита и објави га „у прилог историји језика и палеографијској критици пријеписа са старијех писама – тијем више што ће ово лакше доћи до руку многима него поменута књига 'Записака'“.⁶³ Када је кнез Михаило набавио од једног трговца у Пешти повељу босанског краља Остоје војводи Хрвоју Вукчићу (1400) и уступио је на виђење Јовану Гавриловићу, председнику СУД, Новаковић је уграбио прилику да је објави. Пошто ју је Иван

⁵³ „А Ваши некад ми послани рукописи, које ја лудо послах на траг, где ли су?“, пита Богишића у писму од 18. априла 1877 (Исто, № 81).

⁵⁴ Исто, № 86, 89, 91, 95.

⁵⁵ S. Novaković, *Članci hronografa trojadika o Srbima i Bugarima*, Starine JAZU, 1878, 10, str. 44–60.

⁵⁶ Idem, *Odlomci srednjevjekovne kosmografije i geografije*, Starine JAZU, 1884, 16, str. 41–56.

⁵⁷ Idem, *Teodosija mniha Hilandarca djelo o Petru Koriškom*, Starine JAZU, 1884, 16, str. 9–34.

⁵⁸ В. нап. 10.

⁵⁹ Ф. Рачки – С. Новаковићу, Загреб, 29. март 1877 (АС, СН, № 2080); М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја Сивојану Новаковићу*, ГНЧ, 1929, 38, стр. 250–251; В. Новак, *Српски научници и књижевници у ирејисци с Фрањом Рачким*, Београд: САНУ, 1964, 97–98. У фебруару 1878. Рачки се распитивао за рукописе (М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 256), али их је добио на траг тек на јесен исте године (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 108).

⁶⁰ S. Novaković, *Gragja za srpskog ljetopisca*, Starine JAZU, 1877, 9, str. 60–62, 71–77.

⁶¹ Idem, *Physiologus: Слово о веишћех ходешћих и леишћих*, Starine JAZU, 1879, 11, str. 181–203.

⁶² Idem, *Otkrivenje Varuhovo*, Starine JAZU, 1886, 18, str. 203–209.

⁶³ Исти, *Хрисовуља краља Милућина манасћуру Рџачком*, ГСУД, 1866, 20, стр. 214–220.

Кукуљевић био још 1852. приредио у латиничној транслитерацији, чиме је садржина повеље била учињена погодном само за историјска истраживања, Новаковић је приредио издање према оригиналу „у прилог историји језика и писма нашега“. На срећу, јер је повеља, не зна се када и како, нестала.⁶⁴ Од архимандрита Леонида добио је из Цариграда, посредством митрополита Србије Михаила, снимак српског примерка исправе Светог Саве о куповини земље у Кареји.⁶⁵ Осип Бођански издао је „Путовање у Јерусалим“, Јеротеја Рачанина из 1704. у четвртој свесци *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских* за 1861. год, а пошто је Новаковић сматрао да издање „не носи знаке филолошке вјерности“, он је потражио оригинал. Но, будући да је рукопис у међувремену, у поплави Карловаца, као својина проте Павла Стаматовића, пропао, Новаковић је ипак одлучио да из издања Бођанског пренесе три одломка, с почетка, из средине и с краја, „да би се, ко хоће, по њима могао из ближе упознати с овим радом“.⁶⁶ Новаковић је држао за целисходно да подели с научним светом своје белешке о приватним рукописима којима се изгубио траг. Један такав апокрифни зборник видео је накратко, описао и одлучио да тај опис обелодани када је сазнао да је власник умро, а да нико од његових рукопис „не predade u naše ovatošnje javne hranionice“.⁶⁷

Најзад, мало је познато да је издање друге и треће Дечанске хрисовуље, под именом Милоша Милојевића, чија је заслуга превасходно у томе што је хрисовуље нашао и донео у Београд, у највећој мери дело Стојана Новаковића. Милојевић је у мају 1879. поднео Српском ученом друштву своје преписе и оригинале, а на предлог Новаковића да се уз приређивача изабере још један члан Друштва ради коректуре, изабрани су он и архимандрит Дучић, будући да је Милојевић молио да га од тога посла ослободе због болести.⁶⁸ Сигурно је да је Новаковић, свестан значаја издања Дечанских хрисовуља, изнео тај предлог јер му је била добро позната Милојевићева склоност да веома слободно и нестручно чита старе текстове, не устручавајући се да им, по прилици, понешто и сам додаје. Коректура, тј. по-

⁶⁴ Исти, *Повеља краља босанскога Свјетлана Освојоје војводи Хрвоју и сину му Баоши*, ГСУД, 1868, 23, стр. 48–53.

⁶⁵ Исти, *Писмо Свјетлана Саве од 1193 године или уговор којим је од Свјетлана Раца купио земљу за винограде хиландарски*, ГСУД, 1869, 25, стр. 305–310.

⁶⁶ Исти, *Прилози к историји српске књижевности VI. Јеротеја Рачанина Пути у Јерусалим 1704. год.*, ГСУД, 1871, 31, стр. 292–310.

⁶⁷ Idem, *Bilješka o jednom srpsko-slovenskom zborniku*, Starine JAZU, 1878, 10, str. 171–172.

⁶⁸ В. Ђ. Крстић, Д. Опсеница, М. Станић, *Водич кроз Архив Српског научног друштва 1864–1892*, Београд: САНУ, 2017, 586. Новаковић је још 1872. поднео негативан реферат о Милојевићевим преписима повеља, истичући да су изостављани редови, чак и једна читава страна, и тада је одређен и Јанко Шафарик да помогне у приређивању повеља за штампу (ГСУД, 1872, 36, стр. 316).

ређење Милојевићевих преписа с оригиналом, прерасла је, како се и могло очекивати, у посао поновног читања и преписивања читавог текста обе хрисовуље.⁶⁹ У уводном тексту „коректори“ Новаковић и Дучић (тим редом су и потписани) ту чињеницу на више места протурају, а последњом реченицом готово да су је без увијања изrekli: „Понављајући и опет да је издање с оригиналом од наше стране тачно, слово по слово, упоређено и свом оригиналу свуда верно, упућујемо читаоца на сам издани текст“.⁷⁰

Иако се из Новаковићеве библиографије, поготову за осму и девету деценију 19. века, види да је у *Старинама ЈАЗУ* и *Гласнику СУД* посејао десетине појединачних издања старих текстова,⁷¹ он је испрва настојао да изданке одређених књижевних врста, особених по богатству тема и изразу, као што су апокрифи и сродна неканонска литература, окупи у зборнике. Такође је предано радио на томе да прикупи и по одређеном начелу објави на једном месту оне историјске изворе, као што су летописи и поменици, чији су преписи, због мноштва међусобних разлика и особености, условљених местом и временом настанка, били неподобни за уобичајена издања с основним текстом и варијантама. Руварац га је почетком 1873. подстицао да се подухвати посла на зборнику *Scriptorum historiae serbicae*. Из Новаковићевог одговора види се да није био рад да се сам у то упусти, нити је, по његовом суду, тада било погодног научника да се тога посла лати.⁷²

Већ од раних седамдесетих година пажњу су му привукли апокрифи, а први такав текст објавио је 1872. О том свом интересовању написао је веома детаљно образложење Руварцу, у писму од 2. новембра 1872, тражећи преписе за своју работу: „Сад, ако је слободно, хоћу да вас замолим за једну љубав. Ако су вам позната дела Н. Тихонравова *Памятники отреченной литературы русской I и II*⁷³ и *Пыпина Очеркы*

⁶⁹ Одговарајући 14. јуна 1880. на Руварчево писмо од 28. маја, Новаковић се правда да није могао раније писати, јер је „у последње време вас дан био окупиран преписивањем дечанских хрисовуља за штампу.“ (АСАНУ, ИЗ, № 5843). Две недеље доцније с олакшањем му саопштава: „Ја с мојим дечанским једва неки дан испливах на крај“ (АСАНУ, ИЗ, № 5845).

⁷⁰ *Дечанске хрисовуље*, издао М. С. Милојевић, ГСУД, Друго одељење књ. XII, Београд, 1880, стр. VII. Сироти Милојевић је писао Новаковићу да је толико задовољан њиховим предговором да ће свој предговор повући (АС, СН, № 1817).

⁷¹ В. нап. 16–38, 47, 55–57, 60–67.

⁷² „... ловим за сад све књиге које за тај посао требају, нека се нађу готове ономе јунаку, ко буде моћан да то предузме. За садашње надуване пигмеје то су ‘сухопарне’ ствари.“ (С. Новаковић – И. Руварцу, Београд, 5. март 1873; АСАНУ, ИЗ, № 5782).

⁷³ Н. С. Тихонравов, *Памятники отреченной русской литературы*, Т. 1, Санкт Петербург, 1863; Т. 2, Москва, 1863.

и Ложных и отреченных книги русской старины,⁷⁴ као што не сумњам да јесу, онда ћу вам лако казати, о чему сад радим. Ја сам рад нешто тако из наших рукописа да саставим. То јест ја купим апокрифе из разних рукописа, поредим их и приправљам за издање, али уз апокрифе, ја узимам још и белетристику у колико ми под руке дође, и све друге средњовековне мађионичке и астролошке лудорије, као што су у неколико и ти Руси чинили, па ћу чини ми се и лековима најпре ту место учинити, јер је у њима више бајања и астрологије и чарања него каквога медицинскога искуства. Овамо имам више рукописа те врсте, и мој зборник већ има на 50 нумера, и на врло се мало места приближују наше ствари рускима; управо нових ствари има пуно, и често прекрасних и врло добро сачуваних. Али сигурно има и у вас у Карловцима зборника такве врсте, у којима долазе ове ствари. Да ли бисте ми могли јавити, како с тим стоји, и да ли бисте ми могли послати штогод, барем што је боље, да употребим? Ако не може иначе, ја бих вам могао послати човека да то донесе. Даље, ја нисам рад пустити то само, него бих радио и расправу, те осветлио колико се већ спрам досад урађенога може, цео тај огранак средњовековне литературе. Помоћних литерарних средстава имам прилично, а још их очекујем, међу осталим и Фабрицијева издања старозаветних и новозаветних апокрифа,⁷⁵ ако их само не буде ко пре мене из антикварнице из Лајпцига уграбио. У целој надам се да ће испасти као што се можемо надати, и као што и руски истраживаоци ових ствари нагађају, да ће се пре моћи руска књижевност оваке врсте попуњати нашом, него наша руском. Само кад би се све било сачувало и да је и нама оно на руци што је њима.⁷⁶ У потрази за рукописима обратио се и Јагићу, у јануару и марту 1873, а овај му је одговорио поглавито обавештењима о преписима, јер је и сам приређивао за штампу ту врсту писаних споменика.⁷⁷

⁷⁴ Н. А. Пыпин, *Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских*, Санкт Петербург, 1857; исти, *Ложные и отреченные книги русской старины*, Санкт Петербург, 1862.

⁷⁵ J. A. Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, Hamburg, 1703; *Codex pseudepigraphus Veteris Testamenti*, Vol. I, Hamburg und Leipzig, 1713; Vol. II, Hamburg, 1723.

⁷⁶ АСАНУ, ИЗ, № 5779, 5780.

⁷⁷ В. Јагић, *Својан Новаковић по преписци са мнош од њ. 1867 до 1891*, ГНЧ, 1923, 35, стр. 265; Исти, *Својени мојеја живоја*, I део (1838–1880), Београд: САНУ, 1930, 214. Јагић му је писао из Одесе, 27. фебруара 1873: „Мене пуно занима Ваша колекција апокрифа, јер имам и сам нешто грађе. Кад ћете Ви своје наштампати? Моји ће комади изићи у V. књизи Старина. Дође ли до Вас тамо опис збирке рукописа рускога трговца Хлудова? И онђе има неколико српских редакција апокрифа, на примјер „Видѣние Исаие“. У мене има лијепи текст акта аросурѣи S. Thomaе рецензије српске с рукописа на кожи; ја га не смијем штампати јер под тај увјет дођох до пријеписа. Ако има у Вас какав текст, пошљите ми га, додаћу варијанте.“ (АСАНУ, ИЗ, № 8708/16). Новаковић је тек идуће године, када је био у Русији због Археолошке изложбе у Кијеву, из рукописа у приватним рукама преписао и апокриф о апостолу Томи у Индији, али приређујући издање није, по свој прилици, тражио Јагићев препис за варијанте (S. Novaković, *Apokrifi jednoga srpskog ćirilovskog zbornika XIV. vieka*, Starine JAZU, 1876, 8, str. 69–74).

Из разлога који нису ближе познати из преписке, Новаковић је оклевао да приреди збирку апокрифа. У писму писаном 21. априла 1874. Фрању Рачком нуди му за *Сѣарине* и убудуће појединачне прилоге, „јер имам пуно преписа, с којима за сад не знам друго чинити, него их тако у признатим органима за те ствари штампати, јер је тешко издати их у посебној књизи попут Тихонравова“.⁷⁸ Додуше, из писма које му је 14. марта 1876. писао Јиречек, види се да до тада још увек није био одустао од своје намере: „Мило ми било дознати да намерава те саставити онакав сборник средовековне белетристике српске, какав је Тихонравов издао за Русе“.⁷⁹ Међутим, наставио је да публикује појединачне текстове. У свескама 6, 8, 9, 10, 11, 12, 16 и 18 *Сѣарина* ЈАЗУ објавио је читав низ апокрифа, поучне и приповедне литературе, медицинских и сродних списа. Таквом приступу је доста допринела и његова преоптерећеност обавезама, у Ученом друштву, у настави, Народној библиотеци и, разуме се, у политици. Управо у раздобљу 1873–1875. био је министар просвете, а затим поново 1880–1883. Још у мају 1872. вајкао се у писму Рачком: „...са мношћом је тешко, што сам један и љети и зими, а рашчупан сам на триста страна, нити знам чији сам, нити ми је могућно свој положај у том смислу одредити“.⁸⁰ Најављујући за 16. свеску *Сѣарина* већи број прилога, најзад ослобођен министарског терета, Новаковић у писму Рачком, 4. новембра 1883. вели: „Имао сам некад с тим пословима други план, али сам сад нашао за zgodније пуштати у свет што је готово“,⁸¹ а пошиљку тих прилога, 12. децембра 1883, пропратио је и следећим речима: „Некада сам мислио од оваквих ствари правити нарочите зборнике; али сам сад нашао, да је за науку корисније издавати овако, [...] а према приликама нашим не могу ни у напредак забацивати овако или онако учешће у политичким пословима, који ако не непосредно, али посредно веома утичу на науку“.⁸² Још и 1885. вели Рачком за апокрифе: „Ја имам од пређашњег времена доста градива, пошто сам био засновао да издам нешто као Тихонравова *Памјатници*“.⁸³ Све у свему, једина публикација где су бар репрезентативни представници такве литературе били окупљени на једном месту била је његова хрестоматија старословенске и српкословенске књижевности и језика.⁸⁴

⁷⁸ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 80.

⁷⁹ М. Новаковић, *Писма Константина Јиречека Стојану Новаковићу*, ГНЧ, 1934, 43, стр. 256.

⁸⁰ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 77.

⁸¹ *Истио*, 119.

⁸² *Истио*, 121.

⁸³ *Истио*, 122.

⁸⁴ *Примери књижевности и језика сѣароја и српско-словенскоја*, прир. С. Новаковић, Београд 1877, 1889², 1904³. Цео четврти одељак, под насловом *Примери књижевности њобожно-поучне, белетристичне и апокрифске*, посвећен је тој литератури и запрема, у проширеном, трећем издању,

Што се тиче поменика и летописа, ту је испуњење Новаковићевих наума било половично. Судајући према писму Руварцу од 18. новембра 1872, чији су главни предмет били апокрифи, Новаковић је већ тада био дубоко загазио и у посао с поменицима: „У овај мах ја ћу приступити последњој редакцији једнога мало тежег посла. Градио сам речник имена из пет старих поменика српских, тако да ће уза свако име стајати статистика његова (колико пута у ком поменику долази), на колико је разних начина записивано итд. за тим ће доћи врло интересан речник имена географских записиваних по крајевима, и доста опсежан; а напред ћу уз опис или после описа рукописа додати поменик немањићске династије (с варијантима – по осам поменика) а тако исто митрополите, патријархе итд.“⁸⁵ Градиво се повећавало и током наредне године, па је Руварцу 5. марта 1873. могао задовољно изјавити: „Ја за мој речник имена и места течем све више грађе“⁸⁶, а Јагићу 10. марта: „Биће мој речник састављен из барем десет поменика“.⁸⁷ Новаковић је заиста објавио 1875, условно говорећи, издање поменика, јер је основно тежиште његове радње било да састави речник личних и географских имена, а од сродних преписа сачинио је провизорне целине, и то само за поменике владара и архијереја.⁸⁸ Таква је публикација неупотребљива за многе гране истраживања.

Намера да приреди сводно издање српских летописа везала га је чвршће за пројекте издавања писаних споменика Јужних Словена, које је водила ЈАЗУ, с предузимљивим Фрањом Рачким на челу. Рачки је већ првих година рада Академије настојао да привуче што већи број научника с јужнословенског простора, да у корице Академијиних часописа и едиција смести што више старих писаних споменика Јужних Словена, не би ли Загреб и његову Академију учинио средиштем њиховог просветног и научног рада. Од београдских научника, Новаковић му је био највернији и најплоднији сарадник, који је, убрзо након избора за дописног члана ЈАЗУ 1870, редовно објављивао старе текстове у *Стиаринама*, а расправе у *Раду*. Рачки га

сразмерно највећи удео у зборнику – преко 170 страна. Ни до данас није издат зборник српских апокрифа, по узору на руске. Приређене су, међутим, збирке старозаветних и новозаветних апокрифа, у преводу на савремени српски: *Апокрифи старозаветни, према српским ирејисима*, прир. Т. Јовановић, Београд: Просвета, СКЗ, 2005; *Апокрифи новозаветни*, прир. Т. Јовановић, Београд: Просвета, СКЗ, 2005.

⁸⁵ АСАНУ, ИЗ, № 5780.

⁸⁶ АСАНУ, ИЗ, № 5782.

⁸⁷ В. Јагић, *Спомени мојета живоџа*, I део (1838–1880), Београд: САНУ, 1930, 214; в. нап. 44.

⁸⁸ С. Новаковић, *Српски поменици XV–XVIII века*, ГСУД, 1875, 42, стр. 1–152. Најављујући скоро објављивање *Поменика* Рачком, 7. октобра 1875, Новаковић истиче да је у њима, „уз много других ствари најглавнији део *Ономасџикон* српски XV–XVII века“. (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 85–86).

је неуморно подстицао да шаље прилоге: „Kako ‘Rad’ izlazi redovito a ‘Glasnik’ redje, možete u prvom prije priobćivati svoje radnje.“ (23. април 1876);⁸⁹ „Što su ‘Starine’ pr. god. toli bogate, mnogo ste vi doprinieli, pa ne zaboravite na nje ni u buduće“ (20. фебруар 1879);⁹⁰ „Ако сте наумили prirediti opet kakav text za 13 knj. ‘Starina’: možete polagano raditi“ (19. јун 1880)⁹¹ итд. Новаковић, с друге стране, није штедео на похвалама: „А баш то што су *Стиарине* већ поштовања достојан и програмом својим згодан заокругљен зборник и вуче ме да својим прилозима те врсте на њих мислим“ (15. мај 1874);⁹² „За *Starine* не може Вам нико ускратити комплименте. Зборник је већ врло знатан. Та не може се већ ни кључити пером у литерарно-историјска истраживања о целом југу словенском, без *Starina*“ (2. фебруар 1878);⁹³ чим се решио министарског положаја 1883, пожурио је да се јави Рачком: „Прво ми је питање: Како је са *Starinama*? Има ствари које бих Вам лако могао довршити и послати“.⁹⁴ Новаковићу је утолико лакше ишло да пушта радове у часописе ЈАЗУ, јер је био дубоко незадовољан стањем у Српском ученом друштву, толико, да му је као министар просвете ускратио финансирање 1883.⁹⁵ Преписка Новаковић–Рачки садржи обиље података о Новаковићевој сарадњи у гласилима ЈАЗУ, од 1872. до 1886. године, прекинутој трајно његовим одласком на положај српског посланика у Цариграду.⁹⁶

⁸⁹ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја Стијану Новаковићу*, ГНЧ, 1929, 38, стр. 242.

⁹⁰ *Истио*, 261.

⁹¹ *Истио*, 267.

⁹² В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 81.

⁹³ *Истио*, 103.

⁹⁴ *Истио*, 119.

⁹⁵ В. Ђ. Крестић, Д. Опсеница, М. Станић, *Водич кроз Архив Српској ученој друштва 1864–1892*, Београд: САНУ, 2017, 645–647, 654, 656, 657, 666; М. Јовановић, *Стијан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији*, Стојан Новаковић : живот, дело, време, Београд: САНУ, 2017, стр. 221–223. У писму Рачком од 4. новембра 1883. жали се: „Једна гомила рђавих научника и књижевника, а с тога и плитких политичара заузела је наше учено друштво неправилним бирањем чланова без квалификације“. Популаризатори, како их зове, „не умејући сами писати што треба за Гласник, немају доста автокритике да то прегоре, него гледају да Гласник спусте себи, кад се већ они не могу подићи к њему.“ (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 119–120).

⁹⁶ АС, СН, № 2078, 2079, 2080; М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 236, 238, 239, 241, 245, 246, 248–257, 262, 263, 265, 270, 271, 275, 277, 280; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 78–80, 83, 85–87, 89, 90, 94–96, 100–102, 104–109, 112, 113, 121–123, 126, 129. Руварац је, са својом особеном заједљивошћу, гледао на Новаковићеву сарадњу са ЈАЗУ. „Ја се чудим г. Даничићу, како може у Загребу и у друштву попова хрватски да издржи, а и ви се чини ми се у свом елементу тамо налазите,“ пише му 15. маја 1878 (АСАНУ, ИЗ, № 8708/17), а о 10. свесци *Стиарина* саркастично је приметио: „За ваше приче и Јагићеве лекове не марим“ (АСАНУ, ИЗ, № 8708/33). Ни за Рачког није имао много

Рачки је подједнако упорно мамио Новаковића да приређује издања изво-
ра у посебним серијама ЈАЗУ, предвиђеним за публикување историјских и исто-
ријско-правних споменика Јужних Словена. Његова је замисао била да се у серији
Scriptores објаве и српски летописи. О томе је, колико се данас зна, први пут разгова-
рао с Новаковићем приликом њиховог сусрета у Београду крајем 1872. У то време,
Руварац је већ био изашао на глас као врстан познавалац летописа, а судећи према
писму које му је Новаковић писао 2. новембра 1872, изгледа да је спремао њихово
издање: „Како је са кодификацијом летописа? [...] Шаљем вам и препис једног лето-
писца [...] Нема у њему много новог, али ћете уздам се коју мрву наћи. Ако мисли-
те, да би то вредно било и наштампати, јавите ми кад ми вратите рукопис; мени се
чини, да је доста да ви исцрпете, ако ћете скоро у свет са том кодификацијом лето-
писа, о којој се, колико се опомињем, опет пролетос разговарасмо“.⁹⁷

Рачки се истим питањем поново обратио Новаковићу у пролеће 1874, а овај
му је предложио Руварца за тај посао, али и изложио предлоге начела издања ле-
тописâ – разврстати грађу по годинама, тако да уз сваку годину, која се у неком
од летописа наводи, буду окупљене вести, различите или варијанте истих, из свих
летописа који ту годину имају.⁹⁸ Тог се начела, у основи, касније држао и Љубомир
Стојановић приликом приређивања сводног издања родослова и летописа. Рачки
је, додуше, заступао замисао да се грађа разврста по личностима, те уз сваку лич-
ност наведу подаци не само из летописа, већ и одговарајући одломци из житија,
али Новаковић то није прихватио, подупирући свој став и Даничићевом подрш-
ком.⁹⁹ Рачки се тек у мају 1875. обратио Руварцу с предлогом да изда летописе,
али га је овај одбио, тврдећи да је његов посао „критичко испитивање летопис-
ни података“.¹⁰⁰ Избор је, тако, пао на Новаковића, и то у прави час, јер тек што
се решио министарских обавеза, те га је Рачки на јесен исте године позвао да се
поврати „на паћу давну замисао“.¹⁰¹ Новаковић је савесно уронио у тај посао, али
га је прекинуо Српско-турски рат 1876, када је одређен за управника војног мага-

лених речи: „Рачки је солидан у својим књижевним радовима, ал иначе лукав католички поп и ништ’
више [...] Осим њега и Матковића оно су други сви мање више швиндлери [...], род неверан, непоуз-
дан, и бесом за велику хрватску гоним“ (АСАНУ, ИЗ, № 8708/70).

⁹⁷ АСАНУ, ИЗ, № 5779.

⁹⁸ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 235; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 81, 83.

⁹⁹ Ф. Рачки – С. Новаковићу, Загреб, 30. јун 1874 (АС, СН, № 2079); М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 240, 241; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 84–87.

¹⁰⁰ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 139–141. Првобитна идеја Рачког, саопштена у писму цитираном у претходној напомени, била је да Руварац обави историјски део, а Новаковић филолошки.

¹⁰¹ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 238.

цина у Мајданпеку: „Све сам растурио пошавши овамо, а био сам целом снагом и временом прионуо око тога“.¹⁰²

Међутим, завршни ударац његовом подухвату дошао је с друге стране и засвагда га окончао. Ватрослав Јагић је у своме *Архиву* обзнанио студију о српској аналистици¹⁰³ и потпуно пореметио Новаковићев труд: „Претече ме и употреби ствари, на које сам и ја у моме истраживању био наишао, но које сад већ новине имати не могу“.¹⁰⁴ И поред тога што га је Рачки храбрио да настави са започетим послом,¹⁰⁵ јер Јагић није био приредио издање летописâ, као да је Новаковићев полет после тога нагло опао. Од великог рада и огромног материјала, на крају су 1877. год. светло дана угледали само омања збирка, којом је обухватио издање два родослова и два летописа, у 9. књизи *Сѣарина*,¹⁰⁶ и свод летописних вести за прву половину 15. века, у *Примерима књижевности*, којима је желео да испроба своја начела издања летописâ.¹⁰⁷ Он је тада још увек држао, или бар у то покушавао да увери Рачког, да је корисно да се прво објави што више појединачних летописа – „нек је грађе више; видео сам да варијанти често могу много да вреде“¹⁰⁸ – али је после ових издања рад на зборнику летописа замро,¹⁰⁹ јер наредних година они нису били предмет преписке Новаковића и Рачког. Рачки се још једном вратио на збирку српских летописа у писму Новаковићу од 11. октобра 1883, али овај му је одговорио да се тога посла већ латио „ваљан младић“ Љубомир Стојановић.¹¹⁰

¹⁰² С. Новаковић – Ф. Рачком, Мајданпек, 17/29. септембар 1876 (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 91–92).

¹⁰³ V. Jagić, *Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literatur-geschichtlicher Einleitung*, Archiv für slavische Philologie, 1877, II, pp. 1–109. На вест о томе, Рачки је 10. децембра отписао Јагићу да је „prije dvie-tri godine nagovarao Ruvarca i Novakovića da sakupe i za štampu prirede sve srbske ljetopise [...] Novaković obeća.“ (В. Јагић, *Сѣомени мојега живоѣа*, I део (1838–1880), Београд: САНУ, 328–329).

¹⁰⁴ С. Новаковић – Ф. Рачком, Београд, 28. новембар 1876 (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 93). Уп. М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 249.

¹⁰⁵ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 250.

¹⁰⁶ S. Novaković, *Gragja za srpskog ljetopisca*, Starine JAZU, 1877, 9, str. 60–90. Уп. М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 250, 252; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 97–101.

¹⁰⁷ *Примери књижевности и језика сѣароја и српско-словенскоја*, прир. С. Новаковић, Београд 1877, 261–268; у проширеном издању из 1904. на стр. 321–328.

¹⁰⁸ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 96.

¹⁰⁹ Осим издања једног родослова, који је добио од Руварца: S. Novaković, *Ka gragji za srpskog ljetopisca*, Starine JAZU, 1878, 10, str. 173–175. Тек 1913. издао је један летопис, чији је препис нашао у библиотеци Јерусалимског метоха у Цариграду 1898 (С. Новаковић, *Лейојис царем србским : друје йоловине XVI века*, Споменик СКА, 1913, 51, стр. 1–6).

¹¹⁰ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 271; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 120.

У том истом писму Рачки је засуо свога београдског пријатеља, не без разлога, јер тек што се Новаковић ослободио министарског положаја, и другим предлозима и плановима за издавање средњовековне грађе, „а за које сте znanstveno spremni“: зборник српских житија, Законоправило Светог Саве, дипломатар средњовековне Србије и Босне, и, мада у писму на првом месту, ново издање Душанова законика, јер је Академија „zaključila izdati u jednom tomu sve zakone pisane našim jezikom“. Питање публикавања Душанова законика није било ново ни једном ни другом кореспонденту. У једној од серија ЈАЗУ за издавање извора Јужних Словена требало је да се објављују правни споменици (незванично називана *Corpus juris*), међу којима је истакнуто место било намењено онима насталим и примењиваним у средњовековној Србији. Већ почетком осме деценије 19. века Рачки је увелико правио планове с Богишићем око издања статута приморских градова, а што се Душановог законика тиче није се двоумио око тога да „se taj zakon imade izdati u našem ‘corpore’“.¹¹¹ Даничића, који је тада живео у Загребу, приволео је да припреми за објављивање Душанов законик.¹¹² Амбициозно замишљени пројекат ту се, нажалост, и заглавио. Даничић се на неколико година вратио у Београд, а Богишић је био лежеран према обавезама и несклон систематском раду.

Управо у време када је Рачки кројио планове за Академијин *Corpus iuris* у Београду је 1870. изашло Новаковићево издање Душанова законика.¹¹³ Нажалост, тај његов први покушај далеко је одјекнуо по лошем гласу. Новаковићево полазиште било је да се тај правни текст мора учинити приступачним за научни рад, јер су дотадашња издања или била тешко доступна или рађена према slabим и позним преписима. Због тога је у свакој засебној публикацији, „ваљало бочити се с другим начелима издања, и тражити у неуређеној маси чланака, како се она у рукописима сачувала, што са чим заједно иде, што ли за се цјелину чини.“ Његова је намера била да на свет изда нови рукопис (Призренски) и да у издању не задржи чланке „у оном нелођичном реду, који су им по ориђиналним рукописима оставила сва досадашња издања, него да их по свези и научној заједници једне с другима постављамо“, да из свих доступних преписа покупи чланке, којих у једнима има, а у другим нема и,

¹¹¹ В. Новак, *Валџазар Бојишић и Фрањо Рачки : Прејиска (1866–1893)*, Београд: САН, 1960, 190–195. Већ тада је био начисто с тим да се у једном тому имају издати сви средњовековни закони „бугарски, српски, босанско-хумски и зетски“ (*истио*, 215, 216).

¹¹² Већ у септембру 1871. јавља писмом Богишићу: „Gjuro bijaše u Biogradu, te je prepisao rukopis Dušanova zakona“ (*истио*, 197), а до августа наредне године „Daničić je pripraviо text Dušanova zakona za štampu po zakonih filologičkih.“ (*истио*, 214). У Архиву ХАЗУ (IV d 118) чува се тај Даничићев препис, који никада штампом није обелодањен (V. Мошин, *Ćirilski rukopisi JAZU*, I, Zagreb, 1955, 38).

¹¹³ *Законик Сѣефана Душана цара срѣској 1349 и 1354*, прир. С. Новаковић, Београд, 1870.

како каже, „сваки на своје место“ стави.¹¹⁴ Резултат таквог приступа био је поражавајући. Напуштен је оригинални редослед прописа, грађа Законика разврстана је у једанаест целина, према областима права, а на одговарајућим местима додати су чланци из преписа млађе редакције.¹¹⁵

Иако се често наглашава да је Новаковић, свестан промашаја из 1870, готово три деценије спремао ново издање Душановог законика, објављено 1898, не можемо га замислити како годинама настоји, главе зароњене у књиге, да се искупи за свој младалачки грех.¹¹⁶ Уосталом и зашто би када је само од пренумераната имао наручених преко 750 примерака, од чега највише, готово сто, из његовог родног Шапца.¹¹⁷ И поред тога што је убрзо схватио у чему је погрешно, Новаковић се није тек тако одрекао свог правноисторијског првенчета, нити се, у годинама после 1870, носио мишљу да поново приреди за штампу текст Законика. Штавише, он је доследно у својим делима цитирао грађу Законика управо према издању из 1870. У томе га није поколебало ни публикување Призренског преписа, трудом Фјодора Зигеља 1872, нити Струшког и Атонског, у студији о Душановом законодавству Тимофеја Флоринског 1888. године.¹¹⁸ У чланку о промијарима и баштиницима, публикованом у Академијином *Гласу* 1887, аутор у напомени упозорава читаоца: „У целој овој расправи чланови закона Душанова наводиће се по мом издању из 1870, мада сам давно дошао до убеђења да би законик требало наштампати по оригиналном реду. Две године је већ прошло како радим на новом издању Душанова законика у целини са свима осталим законима наше средњевековне државе“.¹¹⁹ Откуда сад, одједном, после петнаест година, Новаковић узима преда се Душанов законик? Да ли је то први траг често истицаног Новаковићевог систематског рада на издавању извора српског права, обележаваног и као израз еволуције у његовом схватању извора и едиционе технике, корак напред у односу на, наизглед, стихијско издавање свега

¹¹⁴ *Истио*, IX–XI.

¹¹⁵ У научним круговима није било разумевања за такво решење. Његов учитељ Даничић успео је бар да га убеди „да код свакога чланка напоменете под којим је бројем у рукопису и у Шафарикову издању“ (АСАНУ, ИЗ, № 8713/123). То га, разуме се, није спречило да напише критику и објави је у *Radu JAZU*, 1871, XV, str. 178–182. И Руварац је био уздржан: „...мислим, да ћемо се ми лаици послом вашим послужити моћи донде, док Миклошић одавно обећани коментар Законика Душановог не изда.“ (АСАНУ, ИЗ, № 8707/4).

¹¹⁶ Заправо, Новаковић је уз прекиде радио на Законику само у годинама 1885–1889. и 1897–1898.

¹¹⁷ *Истио*, 109–120.

¹¹⁸ Ф. Зигел, *Законник Стефана Душана*, Санкт Петербург 1872; Т. Флорински, *Памятники законодательной деятельности Душана Царя Сербов и Греков*, Киев, 1888.

¹¹⁹ С. Новаковић, *Промиијари и баштинници (сѣахије и чиилук-сахибије) : љрилої к иѣиорији неѣокреѣне имовине у Србији XIII–XIX века*, Глас СКА, 1887, 1, стр. 4, нап. 4.

што му је било дошло под руку у прве две деценије научног рада? Недвосмислен одговор, сачуван у научноковој преписци, осветљава сасвим другачијом светлошћу његов рад на публикувању правноисторијских извора – од подстицаја, преко плана до остварења и примењених издавачких начела. Трагови ка објашњењима свих тих питања поново нас воде ка Фрању Рачком. Другим речима, исходиште и првобитно одредиште публикувања корпуса извора српског средњовековног права била је Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу.

Понуду Рачког из писма од 11. октобра 1883. Новаковић је с усхићењем прихватио, делом због незадовољства стањем у СУД, предложивши да се Законик изда заједно са Скраћеном синтагмом, као и у рукописима.¹²⁰ На томе је једно време и остало јер је Новаковића поново уграбила политика 1884. и 1885, а Рачки је једно време боравио у Русији, потом у Италији. Чим је, међутим, постало извесно да ће се „опростити терета политичке службе“, Рачки га је у пролеће 1885. подсетио на старо обећање, а овај, штавише, узвратио да ће посао бити готов у току лета.¹²¹ Рачки је, осокољен таквим полетом, предлагао да се Законик приреди по најстаријем препису с варијантама, да се начини латински превод, али и да се у замишљено једнотомно издање укључе сви стари српски и хрватски закони. Новаковић је на то предложио да се приликом приређивања издања урачунају „законодавна наређења у писмима и повељама“, и проценио „да ће требати цела књига за нас [за српске правне споменике]“.¹²² Председник ЈАЗУ прихватио је предлог и предочио 13. јуна 1885. издавачки план по коме би „*taj corpus legum serbicarum u jednoj knjizi obuhvatio cielo sredovječno zakonarstvo srbsko*“, само разврстано „*po skupinah*“.¹²³ И ето заметка Новаковићевог корпуса српских правних споменика. Али Рачков утицај није се зауставио на томе.

После полугодишње паузе у дописивању, којој је главни узрок био Новаковићев ангажман у вези са српско-бугарским ратом, он је почетком 1886. могао извести Рачког о дотад обављеним пословима. Премда је јасно колико је било лишено стварности његово првобитно обећање да ће посао бити готов у току лета 1885, Новаковић је радио колико су му прилике допуштале. Управо у време преписке с Рачким из јуна 1885, у којој су се већ оцртавали обриси будуће збирке српских правних споменика средњег века, Новаковић се посветио проучавању Властареве Синтагме, према рукописима које је нашао у Крушедолу и Карловцима. Запажањима у вези са садржином и значајем за српско средњовековно право Синтагме био

¹²⁰ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 120.

¹²¹ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 273; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 122.

¹²² М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 274–275; В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 123.

¹²³ М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 276.

је посвећен већи део тог обимног писма, из ког овде, као најважније, издвајам само питање има ли се уз Законик издати Синтагма Матије Властара у пуној или скраћеној верзији. Новаковић је био склонији скраћеној, јер се она, по правилу, налази преписана у рукописима пред Душановим закоником. Новаковић је, такође, Рачком изложио и предлог садржаја будућег зборника.¹²⁴ Рачки је, међутим, сматрао, кад се већ издаје Властар у српском преводу „neka bude cio“, а „da se ujedno skraćen tekst prikaže, moglo bi se to štampanjem razlikovati i naznačiti, na ime različitim pismom ili drugim načinom“.¹²⁵ Новаковићеве речи у писму од 18. фебруара 1886 – „усвајам ваше примедбе потпуно и већ живо радим на препису“¹²⁶ – показују где лежи извор његовом науку и да изда пуну Синтагму Властареву, што се остварило 1907, и да у том издању масним слогом обележи оне прописе који су ушли у избор скраћене верзије. Замисао и решење, које је касније с пуно разлога критиковао Сергије Троицки,¹²⁷ Новаковић је, дакле, преузео од Рачког, али то га, разуме се, не разрешава научничке одговорности.

У преписци с Рачким избрнула се и замисао да се збирци извора српског права прикључе и делови исправа са законском снагом. У наведеном писму од 18. фебруара 1886. Новаковић је оцртао план систематског издавања извора српског права, у који је уврстио Законоправило, за чије публикување је препоручивао Јагића или Љ. Стојановића,¹²⁸ Властареву Синтагму, Душанов законик и „законске наредбе из писама, повеља, уговора с Дубровчанима“.¹²⁹ Рачки је без оклевања прихватио

¹²⁴ С. Новаковић – Ф. Рачком, Београд, 18/30. јануар 1886 (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 124–126). У Фонду Стојана Новаковића у Архиву Србије (АС, СН, № 924) чува се концепт тога писма, с незнатним разликама у односу на послати примерак и с датумом 14. јануар. Међутим, у Аналитичком инвентару Личног фонда С. Новаковића у Архиву Србије, као и у недавном издању концепта Новаковићевог писма (*Стојан Новаковић : Изабрана докуменџа*, прир. А. Раствоић, Б. Миљковић Катић, Б. Стојић, Ј. Блажић Пејић, Београд: САНУ, 2017, 83–85, № 19) погрешно је идентификован адресат као Ватрослав Јагић.

¹²⁵ Ф. Рачки – С. Новаковићу, Загреб, 14. фебруар 1886 (М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 277–279).

¹²⁶ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 127–129.

¹²⁷ С. Троицки, *Дојунски чланци Властареве Синџајме*, Београд: САНУ, 1956, 4–7.

¹²⁸ Рачки се заиста обратио Стојановићу крајем јуна 1886, а овај му је одговорио да би се прихватио тога посла једино уколико то не би могли да ураде Јагић или Новаковић и предложио да се у корпус средњовековног српског права укључе и скраћени и епитимијни номоканони (В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 155–156).

¹²⁹ Иако је у писмима Рачком наглашавао да се Скраћена синџајма и Душанов законик увек јављају у рукописима заједно, није нашао за сходно да истакне да је та својеврсна заједница закона имала и трећег члана – Јустинијанов закон, византијско-српску правну компилацију. Није, сходно томе, ни предвидео (без видљивог објашњења) да тај сразмерно кратак текст укључи у корпус срп-

предлог садржаја будуће збирке: „Izvolite vi prirediti za štampu Vlastarevu Sintagmu, Dušanov zakon i izvode iz izprava“.¹³⁰ Рекло би се да обојица деле одговорност за Новаковићеву одлуку да се у *Законским сѿоменицима* 1912. штампају само делови повеља са законском снагом, што историчарима већ више од столећа задаје главобоље. Тиме је уобличен план издавања споменика српског средњовековног права у виду троделног корпуса, који ће Новаковић верно следити, али се он неће, по жељи Рачког, наћи у издањима Југославенске академије.

Међутим, током прве половине 1886. ништа није указивало на такав развој догађаја. Новаковић је могао са задовољством да тврди како „посао живо одмиче“. О томе јавља у писму од 12. априла 1886. Руварцу: „У мене су – при јавној невољи која је као каква елементарна беда – пуне руке посла књижевнога, па и ја више пута данима не остављам кућу, ван ради шетње. Угазио сам у спор, досадан и тежак посао; израђујем Зборник наших правних споменика, као некакав *Corpus juris serbici medii aevi*. Ту ће ући: Синтагма Властарева; Законик Душанов, законске итд. наредбе из осталих споменика, и мораће изнети две књиге. Без тога се не да размрсити нити питање о томе шта је Душан за правду и законодавство учинио нити питање о унутрашњем животу српскога царства и српске државе у другој поли XIV века, па до краја. Баш ћу данас сутра довршити један део механичнога рада, препис Синтагме Властареве. Потпуно познанство с тим јуридикским зборником, учињено с пером у руци и оригиналним текстом атинскога издања напрема себи, уверило ме је о свима претпоставкама, о којима, чини ми се, да смо се разговарали летос, кад сам у Крушедолу рукописе разматрао. И надам се да ће се већ један пут моћи на праве ноге ставити и питање о законодавству Душановом, о коме се довољно мастила потрошило“.¹³¹

Рачки се надао у септембру 1886. да ће рукопис бити спреман до краја октобра, за четврту књигу серије *Monumenta historico-iuridica*,¹³² али је почетком тога месеца од Новаковића стигла вест која га је оставила без речи – обавештава га да је постављен за посланика у Цариграду, да стога рад на *Codex-u juris serbici medii aevi* мора на извесно време да прекине и „с тога Вас молим да ме од дате речи раз-

ских правних споменика средњег века. Заправо, издао је првих 26 чланова Јустинијановог закона (од укупно 33) у својим *Примерима књижевности*, у одељку „Византијско-римски закони“, уз изводе из Законоправила и Властареве Синтагме. Новаковићев препис Јустинијановог закона, према Призренском рукопису, чува се у АС, СН, № 581.

¹³⁰ Ф. Рачки – С. Новаковићу, Загреб, 21. март 1886 (М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 279–281).

¹³¹ АСАНУ, ИЗ, № 5861.

¹³² Ф. Рачки – С. Новаковићу, Загреб, 4. септембар 1886 (М. Новаковић, *Писма Фрање Рачкоја*, 281). Наду у скори завршетак посла изражава и у писму Богишићу, писаном дан раније (В. Новак, *Валтиазар Бојишић и Фрањо Рачки : Прејиска (1866–1893)*, Београд: САН, 1960, 313).

решите“.¹³³ Међутим, после тако наглог прекида ни један ни други нису одустали од својих планова. Код Новаковића се већ била усталила намера да збирку средњовековних српских правних споменика свакако изда, а Рачки, иако потпуно затечен Новаковићевом одлуком, није тако лако одустајао од свога циља. Новаковић је понео у Цариград рукописе Синтагме, намеран да доврши преписивање. На то га је могло подстакнути и Јагићево обавештење, послато крајем 1886, да је Флорински, који се тада бавио у Бечу, „рад знати, мислите ли Ви до скоро наштампати синтагму? Још би хтио да зна, спремати ли Ви за штампу потпуни пријевод синтагме или само извод? [...] Он то пита зато, што се је сам спремао да нешто наштампа к својему другој дијелу књиге о Душану“.¹³⁴ Дипломатске обавезе нису му остављале времена за научни рад, јер, како се јада у писму Јиречеку од 2/14. маја 1887, његов „зборник [старога права] пати од политичкога номадства [...] дремао је и још дрема недирнут, од како је у Београду склопљен; тек сад се надам отворити га“.¹³⁵ Посао је ипак кренуо, што се види и из чињенице да је крајем те године послао натраг у Карловце рукописе Синтагме.¹³⁶ Уздрмала га је вест, опет од Јагића, да Флорински спрема за штампу Властареву Синтагму,¹³⁷ али се то издање, када је схватио да је реч о Скраћеној синтагми, а не о Пуној,¹³⁸ најзад изродило у подстицај. „Према новом материјалу Флоринскога“, пише самоуверено Руварцу 10. маја 1889, „радо бих опремио ново издање Законика ‘по садашњем мом знању’, и склопио сам план и за тај рад, који бих рад најпре засебно наштампао, па да га после уврстим у велики зборник“.¹³⁹

Исте 1889. године, марта месеца, Рачки је изложио Јагићу своје планове с Душановим закоником. Он је сматрао да је Новаковић наменио зборник средњовековног српског права издањима тек основане Српске краљевске академије, али пошто

¹³³ В. Новак, *Српски научници и књижевници*, 130.

¹³⁴ В. Јагић – С. Новаковићу, Беч, 18. децембар 1886 (АСАНУ, ИЗ, № 8708/59).

¹³⁵ Љ. Трговчевић, *Из Новаковићеве њрејиске са Констјантиним Јиречеком*, Стојану Новаковићу у спомен: о осамдесетогодишњици смрти, Београд: СКЗ, 1996, стр. 183.

¹³⁶ В. нап. 50.

¹³⁷ У писму Руварцу од 15. марта 1888. завапио је: „Флорински, како ми В. Јагић пише, већ почео штампати Синтагму. Толика моја мука!“ (АСАНУ, ИЗ, № 5880).

¹³⁸ Флорински му се јадао у писму, писаном 10. маја 1888, да је коришћење рукописа Синтагме у Карловцима било скопчано с великим непријатностима, а посебно га је растужила околност да у Крушедолу нису били на месту рукописи које је управо Новаковић био узео. Од Јагића је, вели, чуо да Новаковић спрема издање Пуне редакције (АСАНУ, ИЗ, № 8735/2).

¹³⁹ АСАНУ, ИЗ, № 5891. Послу око Душанова законика Новаковић се поново вратио тек 1897 (в. нап. 13 и 14). Руварцу јавља из Цариграда, 1. априла 1898: „Ја сам једнако радим (ево већ скоро годину дана на новом издању Душанова Законика), у овај мах на предговору и на размршавању редакција, надајући се да ћу прилично испливати.“ (АСАНУ, ИЗ, № 5926).

у ту установу, као „djelo naprednjačko“, није имао поуздања, питао се: „Ne bi li naša Akademija taj posao preuzela?“ Надао се да ће Новаковић уступити свој материјал, а да ће за приређивача придобити Тимофеја Флоринског. Јагић се сложио и, уз опаску да се Рачки од Новаковића нема „ničemu padati“, ипак предложио да се прво њему обратe.¹⁴⁰ Нема трага у изворима о исходу ове иницијативе Рачког, али она је свакако замрла. Испоставило се да је Новаковићевим именовањем за српског посланика у Цариграду стављена тачка на напоре Рачког да Властареву Синтагму, Душанов законик и српске исправе објави Југославенска академија. Остали су, међутим, основни обриси подухвата, које је управо он оцртао и који ће се остварити у три засебне публикације, обелодањене у Београду, што их и данас користимо у науци: *Душанов законик* (1898), *Властарева синџајма* (1907) и *Законски сјоменици српских држава средњега века* (1912) – трилогија у чијем је настанку и концепцији, укључујући и главне недостатке, Фрањо Рачки имао осетног удела.

СКРАЋЕНИЦЕ

АС Архив Србије, Београд
АСАНУ Архив САНУ, Београд
ГНЧ Годишњица Николе Чупића
ГСУД Гласник Српског ученог друштва
ИЗ Историјска збирка Архива САНУ
ЈАЗУ Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб
ЉК Лични фонд Љубомира Ковачевића, Архив Србије
НБ Народна библиотека, Београд (пре 6. априла 1941)
ПБ Библиотека Српске патријаршије, Сремски Карловци, Београд (од 1946)
САНУ Српска академија наука и уметности, Београд
СКА Српска краљевска академија, Београд
СН Лични фонд Стојана Новаковића, Архив Србије
СУД Српско учено друштво, Београд
ХАЗУ Хрватска академија знаности и умјетности, Загреб (од 1991)

¹⁴⁰ В. Јагић, *Сјомени мојега животога*, II део (1880–1923), Београд: САНУ, 1934, 174–175.

Dorđe Bubalo

STOJAN NOVAKOVIĆ – IDEAS AND UNDERTAKINGS OF SYSTEMATIC
PUBLISHING OF MEDIEVAL SERBIAN SOURCES

S u m m a r y

Already in the beginning of his dealing with science, Stojan Novaković accepted the principle that research of the past must be based on all its preserved remains, and that richness of types of sources and of their content should be used for reconstruction of all forms of human activities throughout the history. For this reason he was devoted to making as much materials from our past as possible available for research, either by their publishing, or by their locating and placing in libraries and archives. During preparation of sources for printing, Novaković was mainly using transcriptions which were available to him in Belgrade collections, and when it comes to transcripts from abroad, most of them he was getting from Karlovci and from Fruška Gora, thanks to kindness of archimandrite Ilarion Ruvarac. Because of Novaković's devoted work on publishing of sources, numerous texts from manuscripts of the destroyed collection of National Library in Belgrade are preserved in his publications.

From the 1870s, Novaković worked hard on systematic publishing of sources according to their type. He was planning to publish a collection of apocrypha and other non-canonical literature, but he gave up the idea and published most of the individual writings in *YASA Antiques*. His idea to publish collection of Serbian annals also was not realized. His most important undertaking was systematic publishing of sources of Serbian medieval legislature, whose initial destination was the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in Zagreb. The initiative and conception of collection of Serbian legal monuments came from Franjo Rački and Novaković agreed to prepare the edition of Matthew Blastares' *Syntagma*, Dušan's Code and parts of Serbian charters with legal power in the YASA's edition for publication of legal monuments of South Slavs. The realization of Rački's idea was prevented by Novaković's appointment as Serbian envoy to Istanbul in the autumn of 1886. Novaković managed to realize this undertaking after all, but in Belgrade, in three separate publications which are still used in science: *Dušan's Code* (1898), *Blastare's Syntagma* (1907) and *Legal monuments of Serbian medieval states* (1912) – a trilogy in whose forming and conception, including its main faults, Franjo Rački played a significant role.